

Eén ding is opvallend aan de processen die nu in de Bondsrepubliek aan de gang zijn tegen de RAF-leden Knut Folkerts, Christoph Wackernagel en Gert Schneider: er wordt tijdens de zitting weliswaar gelachen. Niet dat het een dulle boel is; dat allesbehalve. Een week geleden sprong Uwe Folkerts aan het begin van de zitting in de zwaar bewaakte rechtzaal in Stuttgart-Stammheim over een hekje omdat hij zijn broer wilde omarmen; prompt kreeg hij een week gevangenisstraf. Maar de enorme spanningen, het wederzijds geschimpeken en de tinnige taferelen waardoor vroeger de processen tegen Knut Folkerts en de Rote Armee Fraktion werden verkennd, ontbreken nu.

Wat ook ontbreekt, is de vloedgolf van kortschietende, aan hysterie grensende publiciteit waarmee de processen tegen de eerste generatie terroristen — zij zelf prefereren het woord 'guerrillastrijders' — gepaard gingen. De Westduitse media berichten nu weliswaar regelmatig over het verloop van de zittingen, maar de opwindende weg, Nederlandse media besteden aan deze processen bijna helemaal geen aandacht meer. Het weekblad 'Der Spiegel', dat vorig jaar ook al een seker ontspanning moende te bespeuren, vroeg zich af of er sprake was van 'een aanhoudende shock sinds de moord op Schleyer of een klimaatsverandering'. Het lijkt op het laatste. De RAF-leden van de eerste generatie, Ulrike Meinhof voorop, waren voordat zij zich met terrorisme inlieten, al tamelijk bekende mensen geweest. Hun daden baarden veel opzien — terrorisme was tien jaar geleden een vrij nieuw verschijnsel — en hun

politieke denkwijze werd verdedigd door prominenten als Sartre en Heinrich Böll. De jongste RAF-generatie daarentegen bestaat uit vrijwel onbekenden, jongelui van wie nog nooit iemand had gehoord voordat bekend werd dat ze gezocht werden. De daden waarvoor ze vervolgd en gearresteerd werden, dateren nu ook al weer van enkele jaren terug. En in tegenstelling tot vroeger voelt nu geen enkele politicus of schrijver van internationale faam zich meer geroepen voor hen in de bres te springen. Net zomin als het in Westduitse intellectuele kringen nog langer als chic geldt eens een RAF-lid in je tuinhuisje te hebben laten logeren.

Al zijn er nog RAF-leden op vrije voeten, het grootste deel van de gezochten is inmiddels gepakt, levend of dood. Volgens een ruwe

schatting — want de situatie is inmiddels onoverzichtelijk geworden — bevolken nu ongeveer honderdtwintig vermoedelijke dan wel bewezen RAF-leden en sympathisanten de gevangenis; in voorarrest dan wel als veroordeelden. De confrontatie met de Rote Armee Fraktion heeft zich verplaatst naar de rechtzalen, waar de procesgang met 'gründliche', afstompende traagheid verloopt. En de tribunes van die rechtzalen worden niet langer meer bevolkt door horden journalisten en nieuwsgierigen, maar alleen nog door politiemannen in burger, door een kern van sympathisanten en door nog een andere kleine schare getrouwen: de familieleden. Individuele familieleden van RAF-gevangenen hebben zich in het verleden wel vaker in het openbaar

gemanifesteerd — de vader van Gudrun Ensslin en de moeder van Ronald Augustin bij voorbeeld — maar als groep traden ze vroeger maar zelden naar buiten. Ze werden overschaduwd door de vele antifotorecomités, 'Rote Hilfe'-comités en andere groeperingen van sympathisanten. Het weggeven van de openlijke steun van veel sympathisanten ('Sympla') leidde er toe dat de familieleden als groep nu meer opvallen. Ze timmeren ook meer aan de weg dan vroeger, bij voorbeeld door het organiseren van betogingen en het bezetten van het gebouw van het Internationale Rode Kruis in Brussel om hun eis — meer rechten voor de RAF-gevangenen — kracht bij te zetten.

De totale omvang van de groep directe familieleden van RAF-gevangenen valt moeilijk vast te stellen. Volgens een ruwe schatting gaat het om ongeveer vier- of vijfhonderd mensen. Hooguit tien procent van hen, tussen de dertig en de veertig mensen, doet zich in het openbaar als 'Angehörige' kennen, bezoekt processen en tekent petitjes. Natuurlijk zijn er familieleden die zich om principiële redenen of uit angst 'voor wat de buren wel zullen zeggen' van de RAF-gevangenen hebben gedistancieerd, al is niet na te gaan hoeveel dat er zijn. Maar bovendien vereist het langzamerhand enige moed zich duidelijk als 'Angehörige' van een RAF-lid te afficheren. Sinds de dood van Ulrike Meinhof, Andreas Baader en Jan-Carl Raspe in de gevangenis van Stuttgart-Stammheim in de herfst van 1977 en de ontdekking dat het advocatenkantoor van RAF-verdediger Klaus Croissant

fungeerde als — communicaatienet tussen het gevangenzittende en vrij rondlopende deel van de Rote Armee Fraktion, zijn de veiligheidsmaatregelen aanzienlijk verscherpt. Advocaten mogen sinds enige tijd geen RAF-gevangenen meer als groep verdedigen, maar nog maar één tegelijk. Ze mogen daarna ook geen nieuwe RAF-olifanten meer aannemen. Daardoor krijgen RAF-gevangenen het steeds moeilijker om nog een geschikte advocaat te vinden. Bezoekers van RAF-gevangenen worden streng gecontroleerd. Hetzelfde geldt voor bezoekers van RAF-processen: ze worden gefotografeerd, hun paspoorten worden tijdelijk in beslag genomen om te worden gekopieerd en sonodig worden hun gangen nagegaan. Kortom: wie zich inlaat met een RAF-gevangene wordt zelf een potentiële verdachte.

Deze polarisatie van de kant van politie en justitie leidde binnen de groep familieleden tot extremere standpunten. Mensen die niet tegen intimidatie waren opgewassen, haakten af. De overigen radicaliseerden juist. Was het in Maastricht nog in de eerste plaats het Medisch-Juridisch Comité Politieke Gevangenen dat protesteerde tegen de omstandigheden waaronder Folkerts, Wackernagel en Schneider werden gevangengehouden, nu staat de vader van Folkerts zelf met een spandoek voor de poort van Stammheim. Dat leidt er weer toe dat politie en justitie deze familieleden nog meer in de gaten gaan houden en zo draait de viciouse cirkel door. De meeste politieke actieve familieleden hebben zich verenigd

in de Gruppe der Angehörigen der Politischen Gefangenen der Bundesrepublik Deutschland. Het is een club zonder bestuur, zonder reglement en zonder contributies. Het enige bindmiddel zijn vaste maandelijks bijeenkomsten in Frankfurt am Main, Berlijn, Hamburg en het Ruhrgebied. De meeste leden van de groep kennen elkaar langzamerhand erg goed, ondanks de vaak grote verschillen in afkomst en sociale status. Er loopt misschien een vage scheidslijn tussen de ouders van RAF-leden, die de RAF-denkebeelden zelf niet delen, maar onder invloed van hun ervaringen in gerechtsgeschiedenis en gevangenis zijn geradicaliseerd, en jongere familieleden die er vaak zelf al politiek vrij radicale standpunten op nahielden. Maar in de praktijk treedt de groep eendrachtig naar buiten op. De leden bezoeken de processen van elkaars familieleden, een morele steun die enorm belangrijk is. Ze onderhouden contacten met RAF-leden om wie de eigen familie zich niet bekommert en ze voeren actie. De groep ijvert voor één concreet doel: 'Zusammenlegung', het samen in één gevangenis onderbrengen van RAF-gevangenen in groepjes van maximaal vijftien man. Alleen in zo'n groep, redeneren zij, kunnen de gevangenen in onderlinge contacten en discussies hun 'politieke identiteit' bewaren. De RAF-leden en hun familie gaan ervan uit dat de justitie probeert de gevangenen te 'deradeneren' tot gewone criminelen door hen van hun politieke voedingsbodem — gesprekken met gelijkgezinden — af te snijden.

'Alles is hetzelfde gebleven, alleen zit ik nu met de gedachte dat ze mijn dochter om zeep willen brengen'

Een gesprek met familieleden van RAF-gevangenen

Gerard Mulder en Elma Verhey

De dag waarop de moeder van Adelheid Schulz hoorde dat haar dochter één door de politie gezocht lid van de Rote Armee Fraktion was, begon heel gewoon. 'Ik sta op, ga onder de douche, eet wat en neem de tram naar kantoor. Er was die dag niets bijzonders gebeurd. Geen moord, geen bankoverval, helemaal niets. En plotseling is er 's avonds op de radio: die en die worden gezocht. En mijn Heidi is ook bij die namen. Dan is het net alsof je een ijskoude douche krijgt. Plotseling was mijn dochter er niet meer. En toen zijn ze van het Bundeskriminalamt, het BKA, (de federale recherche — VN) gekomen en ze hebben het huis doorzocht en mij meegenomen. Terwijl ik geen flauw idee had van wat er eigenlijk aan de hand was. En toen hebben twee mannen van het BKA tegen mij gezegd: "Tja, eigenlijk hebben we helemaal geen aanklacht tegen uw dochter. Als ze zich zelf nu eens zou angeven..."

En twee maanden later — al die tijd was er niets gebeurd, helemaal niets — komen weer twee mannen van het BKA bij mij thuis. Dat was in oktober 1978. En die zeiden: "Waarschijnlijk hebben we uw dochter nog voor Kerstmis te pakken, maar dan wel dood." Dat zeiden ze tegen mij. Tegen een moeder. Kunt u zich dat voorstellen?

Ze kijkt de kring rond, een gezette Duitse vrouw van middelbare leeftijd. Niemand reageert. Het zijn zinnen waarop je niet hoeft te reageren. Door de open ramen wringt het geraas van het verkeer in de Frankfurter binnenstad.

Op één punt wijkt de situatie van de moeder van Adelheid Schulz af van die van de overige mensen die ons namens de groep Angehörigen der Politischen

Gefangenen der BRD te woord willen staan: haar dochter is nog steeds op vrije voeten. Adelheid Schulz wordt door de Westduitse justitie gezocht in verband met de moord op de Generalbundesanwalt (procureur-generaal) Siegfried Buback, de bankier Jürgen Ponto en de werkgeversvoorzitter Hanna-Martin Schleyer. De andere deelnemers aan het gesprek kennen de gang naar de gevangenis maar al te goed. Het zijn Bille Haag, de vrouw van de advocaat Siegfried Haag; Heidi Becker, zuster van Verena Becker; Uwe Folkerts, broer van Knut Folkerts en echtgenoot van Marion Folkerts; en Johannes Thimme. Deze laatste is niet zozeer familie van een RAF-gevangene, maar 'hij heeft zelf in de Knast gezeten', zoals Bille Haag opmerkt. Deze namen zullen Nederlanders vermoedelijk niet zoveel zeggen — met uitzondering van die van Knut Folkerts. Maar als het BKA bij dit gesprek zou zijn geweest was ongetwijfeld opgemerkt dat hier de Angehörigen van de (volgens de RAF door de BKA verzonden) Haag-Meyer-bende bijeen zijn. In het historisch overzicht bij voorbeeld dat bij de officiële aanklacht tegen de in Nederland gearresteerde Christoph Wackernagel en Gert Schneider is gevoegd, staat dat de advocaat Siegfried Haag (de voormalige verdediger van Andreas Baader) in de zomer van 1976 samen met Roland Mayer een 'terroristische vereniging' stichtte. Van die 'vereniging' maakten, nog steeds volgens de Westduitse justitie, onder anderen Knut Folkerts, Verena Becker en Adelheid Schulz deel uit. Haag en Mayer werden in november 1976 gearresteerd. Bij Haag werden gedetailleerde plannen voor ontvoeringen en aanslagen gevonden. Hij zit nu een gevangenisstraf van vijftien jaar uit. Knut Folkerts werd, na in Nederland tot twintig jaar gevangenisstraf te zijn veroordeeld wegens moord op een politiemann, aan de Bondsrepubliek uitgeleverd. Daar staat hij nu terecht op de beschuldiging dat hij de dodelijke schoten op Buback, diens chauffeur en nog een ambtenaar heeft afgevuurd. Verena Becker werd in 1977 in Singen gearresteerd en zit nu in de gevangenis. Marion Folkerts, 'strijdster in de Palestijnse verzetsbeweging', aldus haar man, werd in mei 1978 op de Parijse luchthaven Orly gearresteerd op verdenking een RAF-koerierster te zijn.

Johannes Thimme ten slotte zat tweeëntwintig maanden in de gevangenis wegens een veroordeling volgens paragraaf 129 en 129a van het Strafwetboek (lidmaatschap van een 'criminele' ofwel 'terroristische' vereniging). Volgens het Westduitse weekblad Der Spiegel, dat uitstekende contacten binnen het Bundeskriminalamt heeft, moest Thimme 'tot de Haag-Meyer-bende worden gerekend'. Ook Uwe Folkerts zat om die reden een kleine twee jaar in de gevangenis. 'Mijn gevangenishouding hing samen met mijn solidariteit met het gewapend verzet van de RAF.'

Vette winsten

De leden van de groep Angehörigen hebben kennelijk de keus gemaakt zich niet van de RAF-leden te distancieren. Waarop berustte die keus?

De moeder van Adelheid Schulz: 'Politiek bewust was ik vroeger nauwelijks. Ik las haast geen kranten, keek alleen maar naar de televisie. Lid van een partij ben ik nooit geweest, ook niet in de nazitijd. Maar ik ken mijn dochter en ik weet dat ze doet en hoe ze is en ik weet dat ze alleen maar iets goeds in de zin kan hebben gehad, nietwaar? Ik bedoel: wat ze ook heeft gedaan, ze heeft het niet gedaan omdat ze iemand iets slechts wilde aandoen. Zover kennen ouders hun kind wel. Ze heeft gewoon de netting mensen te helpen.'

De zuster van Verena Becker: 'Mijn zuster is in 1972 voor het eerst gearresteerd. Ik was toen een jaar of zeventien, achtien. Van de RAF en van de Beweging van de Tweede Juni had ik alleen maar af en toe wat in de krant gelezen.

Het leek me wel wat, maar ik had er verder eigenlijk niet bij stilgestaan. Ik zat toen nog op school. Maar toen mijn zuster drie jaar geleden weer werd gearresteerd en ik zag hoe ze met de gevangenen omsprong, dacht ik: daar moet je iets tegen doen. Je moet iets tegen de staat doen.'

De broer van Knut Folkerts: 'Ik hoor bij de generatie die mei '68 bewust heeft beleefd. En verder word je gewoon in je baan gepolitiseerd. Als je boekhouder bent, wat ik toen was, en je maakt mee hoe bedrijven de vette winsten in hun zak steken... Voor mij was het geen keus de kant van mijn broer te kiezen. Het was niet de vraag: spring ik erin of laat ik mijn broer vallen? Het was de vraag: hoe spring ik er zo snel mogelijk in zonder dat het Bundeskriminalamt dat verhindert? Kijk, mijn relatie met de RAF-gevangenen berust er niet op dat ik de broer van Knut of de man van Marion ben. Het berust op mijn politiek bewustzijn. Dat betekent dat ik dezelfde relatie met hen heb als met de andere RAF-gevangenen. Ik distancieer me van mensen die deze staat en deze politieke steunen, ongeacht of ze nu familie zijn of niet.'

De vrouw van Siegfried Haag: 'Ik heb de hele ontwikkeling van de studentebeweging vanaf de jaren zestig meegemaakt (ik ben nu lerares Duits en geschiedenis aan een middelbare school). Mijn eigen politieke bewustwording — maar dat geldt voor de meesten van ons — is begonnen met de vraag aan mijn ouders waarom ze in de nazitijd geen verzet hebben geboden. En toen gaven ze als verklaring dat ze "innerlich emi-

griert" waren, dat ze zich bij de NSDAP hadden moeten aanmelden omdat ze vijf kinderen hadden. Dat is voor mij later een belangrijk punt geworden. Maak je datgene wat je wilt en wat je doet afhankelijk van de vraag of je kinderen hebt? Ik heb zelf twee kinderen en ik heb gemerkt dat als het erop aankomt het aanvoeren van het feit dat je kinderen hebt alleen maar een alibi is om geen verzet te hoeven plegen. In situaties dat hun vader in de bak (im Knast) zit, gezocht wordt of doodgeschoten wordt, kun je toch niet tegen de kinderen zeggen: "Ik heb maar niets gedaan omdat ik jullie heb"?'

Ik kan me zelf niet vergelijken met de situatie van nietvermoedende ouders die plotseling in het koude water werden gegooid. De ontwikkeling van mijn politieke denken liep parallel met die van Siegfried. De lijnen gingen uit elkaar op het moment dat Siegfried besloot onder te duiken en ik niet.'

Waarom bent u niet mee ondergedoken?

'Siegfried was advocaat, ik niet. Hij en niet ik heeft RAF-gevangenen verdedigd en hij heeft daarbij ervaringen opgedaan die hij wel met mij heeft gedeeld, maar die ik natuurlijk niet zo intens heb kunnen voelen als hij. Vanuit dat gevoel, die intentie heeft hij besloten onder te duiken en het zou dom van mij geweest zijn om, alleen maar omwille van het feit dat hij mijn man is, de kinderen onder mijn arm te nemen en mee onder te duiken. Dat is een zwaar-

wegende beslissing die je niet een-twee-drie neemt. Om die beslissing te nemen op basis van een eigen diepgvoelde overtuiging, was meer tijd nodig geweest en die was er niet.

Nu ik zelf in de gevangenis op bezoek ga, zijn mijn eigen ervaringen veel directer en concreter. Als je de horror in de gevangenis meemaakt... En ik kan er na een uur weer uit, zij niet. Ik probeer behalve Siegfried ook nog andere gevangenen te bezoeken, maar ik word bij hen niet toegelaten. Dat past helemaal in het concept van de staat om de gevangenen politiek te isoleren. Gevangenen krijgen geen gelegenheid tot contact en discussie met hun zelfgekozen vrienden en kennissen; ze kunnen zich niet met hen politiek auseinandersetzen. Familieleden kunnen niet worden afgewezen; dan zouden er te veel moeilijkheden komen, maar politieke contacten met gelijkgezinden worden gesmoord. Dat is de methode van de staat om politieke gevangenen tot inhoudsloze wezens te reduceren. Zijn er dan ook familieleden die de RAF-gevangenen alleen maar gaan opzoeken omdat er buiten hen niemand anders mag komen?

De broer van Knut Folkerts: 'Ik geloof dat de gevangenen er niets aan hebben als ze op het bezoekuur tegenover iemand zitten die alleen maar is gekomen omdat er anders niemand zou komen. Er moet ook een politieke relatie zijn, een draad.'

De vrouw van Siegfried Haag: 'Je hebt er zelf ook niets aan als je alleen maar uit een soort plichtsgevoel komt. De gelegenheid tot bezoek is een kans voor iemand die dezelfde politieke identiteit heeft als de RAF-gevangenen. Voor diegene is het feit dat hij of zij toevallig familie is, een mogelijkheid om met de RAF-gevangenen het politieke contact in stand te houden omdat er niemand anders op bezoek mag komen.'

De zuster van Verena Becker: 'Dat wil dus zeggen dat als er een van mijn familie in de bak zou zitten die lid was van de NPD (de neo-nazipartij — VN) dan zou ik hem niet opzoeken, ook al is hij duizend keer familie.'

Illustraties: Peter van Straaten

Het rijke leven van Douwe Trant

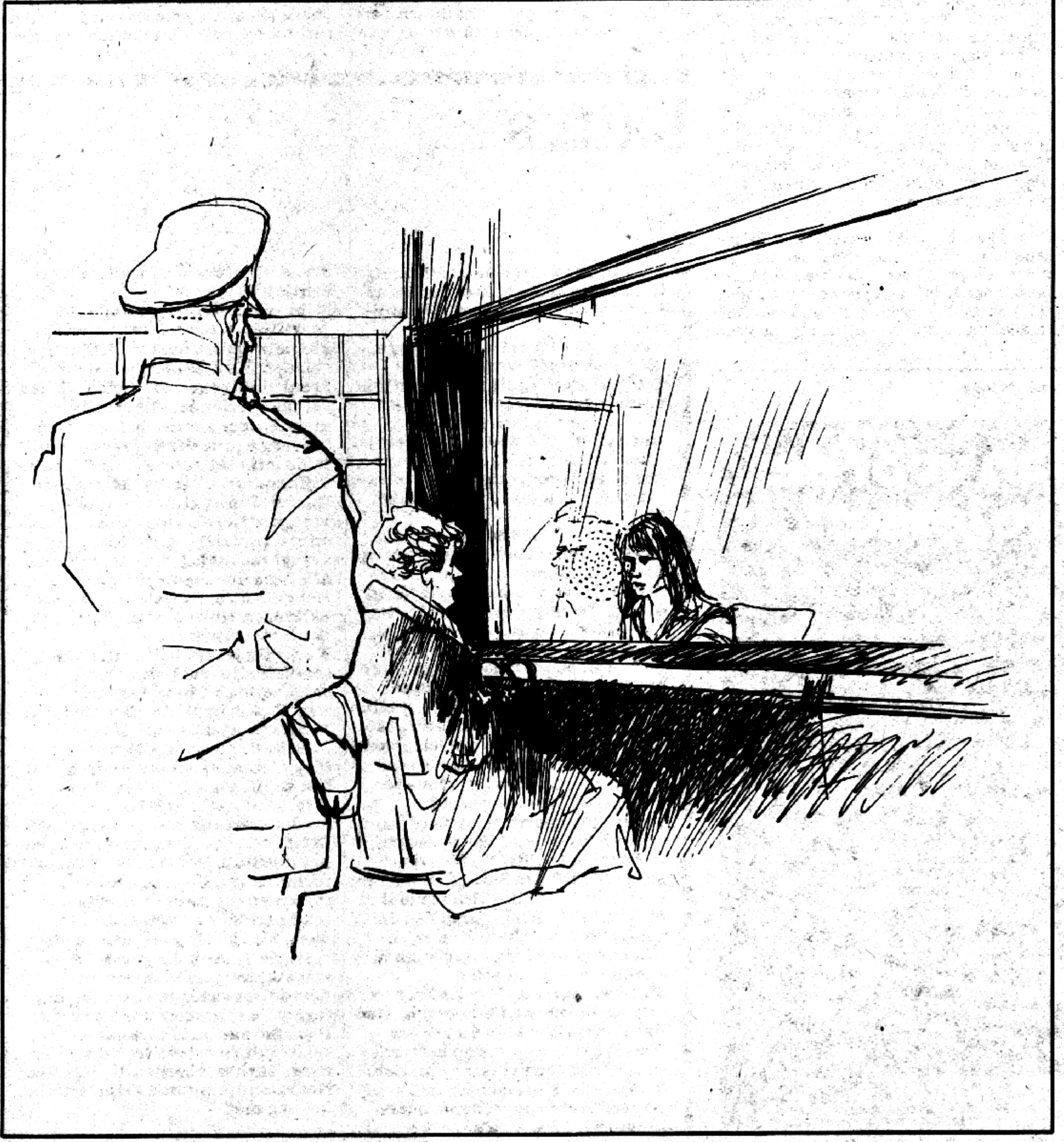
VRJDAG Het Ergste is Anton Hauser. Die gaat niet meer vissen, maar die gaat elke morgen naar een café waar hij cognac en bier drinkt. Tegen elf uur gaat hij naar de telefoon daar en belt Jan Koope op. Die zit in een inrichting in Drente en vertelt hem hoe erg het in Nederland is. Die Jan Koope die zegt tegen hem: 'Wat jullie daarginds aan buien hebben, dat hebben wij aan wolkbreuken.' Of die zegt: 'Wat jullie daar als bewaking hebben dat staat bij ons als een pak watten in de kamer.' Dus dat is de reden dat Anton Hauser hier wil blijven. Hij heeft ook een vriend in het Zwarte Woud gebied, maar die zei dat hij wintervoeten had.

En Anna en Douwe Jr. lijdten er ook onder. Maar ik was een beetje verbaasd toen die jongen van de week 's morgens de gordijnen opendeed en zei: 'Gelukkig de blaadjes zitten nog aan de bomen.' Zodanig had hij gedacht dat de zomer al weer voorbij was. Terwijl hij toch straks naar de vierde klas der lagere school gaat. Anna kan vooral schelden dat ze was niet droogt. Als iets smerig is zegt ze hou het maar aan

als je wilt dat het droogt. Anton vindt dat wel goed, op zijn bevel eten wij elke avond ribkarbonades met been en volgens mij veegt hij opzettelijk zijn vingers aan zijn overhemd af omdat hij met dat vet een afscherming tegen de kou wil maken. Douwe Jr. vroeg mij gisteren over die ijsbeer van Willem Barents, dus dat moet Anton Hauser hem hebben verteld.

ZATERDAG Anton was vandaag gaan kijken naar de beek waar hij voor die tijd altijd viste en die beek was nu een weiland geworden vol met water. Hij zei: 'Hoe kan ik aan de rand van een weiland gaan zitten vissen als ik niet weet of de vissen welen dat ze een heel weiland tot hun beschikking hebben.'

ZONDAG Anna heeft vandaag geen woord over het weer gezegd. Alleen over de slijtrand in mijn colbertbroek door de laarzen.

Machinepistolen

De vrouw van Siegfried Haag: 'Dat is nu het verschil met de ouders van de RAF-gevangenen, die onvoorbereid in het koude water zijn gegooid. Zij hebben nog gedacht dat er zo iets was als een eerlijk proces. Dat geloof heeft de staat telereen die zo goedgelovig was, wel ontomen. De staat brengt zijn eigen tegenstanders voort.'

Een voorbeeld. De kleuterschool waar mijn jongste zoonje op is, maakte laatst met een bus een uitstapje naar het bos. De bus werd midden op straat door vijf politiebuiten aangehouden en de kinderen zijn een uur lang met machinepistolen in bedwang gehouden omdat de volwassenen die de kinderen begeleidde, geen identiteitspapieren bij zich hadden. Die hadden ze thuis gelaten omdat die dat soort dingen, paspoorten en zo, toch maar verliest als je met kinderen op stap bent. Een uur lang zeventwintig kinderen met machinepistolen bedreigen omdat hun begeleidende geen identiteitskaart bij zich hebben: dat is burgerschapskunde toegepast op de huidige situatie in deze staat. De kinderen hebben daardoor geen vertrouwen in de politie. Alle kinderen op die kleuterschool weten dat als ze eens verdwalen, ze naar de dichtbijzijnde kruidenter moeten gaan om de weg te vragen. Mijn kinderen hebben altijd twintig Pennig bij zich zodat ze kunnen opbellen. Maar de kinderen van die school zullen nooit naar een politiemann toegeen. Daarvoor zijn hun ervaringen te slecht. Dat ligt heus niet aan de ouders; dat zijn merendeels liberale academici. Die hebben hun kinderen heus niet zo gefindoctrineerd, maar dat is de burgerschapskunde die door de politie zelf wordt geduceerd: aan de politie moet je niets vragen.'

Hebben de familieleden het gevoel dat ze zelf ook door politie en justitie in de gaten worden gehouden?

De broer van Knut Folkerts: 'Ja, dat bij

ons huiszoekingen worden gedaan, dat je telefoon wordt afgeluisterd, dat ouders van Raf-gevangenen worden geïntimideerd of zelfs gearresteerd, dat is bij ons een doodnormale toestand.

De moeder van Adelheid Schulz: Ik ben twee keer gearresteerd. De eerste keer, toen mijn dochter pas was verdwenen, zijn twee mannen van het Bundeskriminalamt bij mij op kantoor gekomen en zeiden tegen mij: "Waarom hebt u ons nog niet verteld waar uw dochter nu is?" En toen zei ik: "Maar dat hebt u me ook helemaal niet gevraagd." Ze zijn weggegaan, maar een paar uur later zijn ze teruggekomen en hebben gezegd: "Wij moeten u arresteren." Ze hebben me tot de middag van de volgende dag vastgehouden. Ik kreeg niet eens de advocaat die ik zelf wilde hebben. Ik moest er zomaar een nemen, zeiden ze. Pas 's avonds tegen half twaalf mocht ik dan eindelijk mijn eigen advocaat bellen.

De tweede keer dat ik werd gearresteerd, was nadat ze Buback hadden doodgeschoten. Ik kwam 's ochtends op kantoor en er was een hoop opwindende en iemand zei: "Sie haben den Buback umgelegt." Ik zei: "Buback? Wie is dat: Buback?" Toen zei een collega: "Mensch, dat is toch de Generaibundesanwalt." Ik zei: "Ach so." Ik had nog nooit van die man gehoord. 's Middags zijn er negen politiemannen op kantoor gekomen en die hebben me meegenomen. Om iemand van wie ik nog nooit had gehoord. Toen dacht ik: dit is allemaal al eens eerder gebeurd: in de nazitijd. Toen werden ook zomaar op klaarlichte dag mensen meegenomen.

Meteropnemer

Wordt ook uw telefoon afgeluisterd? Jazeker. Niet alleen mijn telefoon, ook mijn huis wordt in de gaten gehouden. Op een dag zou er iemand komen om de meter van mijn olielestok op te nemen. Toen dacht ik: nou ben ik benieuwd. Ik zei 's ochtends tegen mijn chef dat ik 's middags vrij moest hebben vanwege de meteropnemer. En om twaalf uur, toen ik de zaak uit ging, liepen ze al met drie man achter me aan en stapten tegelijk met mij in de tram. Ik heb ze een beetje gymnastiek bezorgd: instappen, uitstappen, instappen enzovoorts. En toen ik bij mijn huis aankwam, stonden er alweer andere lui van het BKA bij mij voor de deur. Ze konden niet geloven dat er echt iemand zou komen om de meter van de olielestok af te lezen. Het was duidelijk dat ze van kantoor naar het BKA hadden opgebeld. Dat heeft die ene chef gedaan die er later uitgedonderd is. Niet vanwege deze zaak hoor, maar vanwege zijn werk. Maar weg is ie. De andere chef, dat is een heel andere man. Toen het laatst vlak voor Kerstmis was en ik zat met tranen in mijn ogen achter mijn bureau, kwam hij naar me toe en zei: "Voor mij bent u een rechtschapen vrouw. Ik wens u alle goeds en ik zeg maar één ding: laten ze eerst maar eens iets bewijzen."

De vrouw van Siegfried Haag: Ze proberen ook je sociale omgeving, de mensen met wie je omgaat, te criminaliseren. Ik woon in een commune en degenen die daar met mij wonen, moeten er ook op rekenen dat ze mee omringeld worden. Met regelmatige tussenpozen, alleen de laatste tijd niet, houdt de politie bij iedereen huiszoeking en één keer hebben ze mijn medebewoners ook meegenomen naar het politiebureau om politiefoto's en vingerafdrukken van hen te nemen.

De post van mijn huisgenoten wordt precies zo gecontroleerd als mijn post. We krijgen de post altijd een dag later en als er oproepen of uitnodigingen bijzitten — bij voorbeeld om mee te doen aan een demonstratie — dan krijg je die pas in de bus als de datum al verstreken is.

In het begin trok ik me zo iets aan, bij voorbeeld ook het feit dat er altijd kerels achter mijn auto aan rijden. Maar nu denk ik: eigenlijk niet zo slecht. De lui die achter mij aansitten, dat zijn er weer een paar minder die iemand anders kunnen doodschieten. Ik weet dat ze geen bescherming zijn, bij voorbeeld

voor mijn kinderen. Die zijn bedreigd in verband met de Schleyer-affaire. Er kwam een dreigbrief en die heeft de politie achtergehouden totdat het ultimatum — als Schleyer dan en dan niet is vrijgelaten, doen we je kinderen wat aan — al verstreken was. Ze hadden me niets verteld. Toen ik me daarover beklaagde, zeiden ze bij de politie dat er steeds een agent bij ons door de buurt heeft gereden. Alsof zo'n agent echt een soort bescherming zou kunnen zijn. Zo leer je wel dat je op je zelf bent aangewezen. En dit soort chicanes scheidt wel helderheid in de verhoudingen. Dat wil zeggen: mijn vrienden en kennissenkring bestaat nu alleen nog uit mensen die zich niet laten intimideren door het feit dat er altijd lui op straatloeken op ze staan te letten.

De eed

Problemen op het werk?

De moeder van Adelheid Schulz: "Over het algemeen zijn de mensen heel aardig tegen mij. Er waren een of twee mensen bij wie ik wat ongemakkelijke besprekingen had, maar dat was niet meer me om. Kantoor was een vrouw, die toen de gevangenen daar in Stammheim om het leven zijn gekomen, achter haar schrijfmachine zat te roepen: "Nu hebben ze ze eindelijk! Nu hebben ze ze eindelijk!" Toen ben ik maar de deur uitgelopen."

De vrouw van Siegfried Haag: "Ontslaan kunnen ze me niet, want ik heb een vaste aanstelling en ze kunnen niet ineens de smoes ophangen dat er geen leraren Duits en geschiedenis meer nodig zijn. Maar wel willen de autoriteiten weten of ik mijn ambtsedeel, waarmee je als ambtenaar trouw zweert aan de *freiheitlich-demokratische Grundordnung*, niet had geschonden als ik weer eens een uitsluiting in het openbaar had gedaan. Ik heb geprobeerd ze uit te leggen dat ik me juist heel nauwkeurig aan mijn eed houd. In de grondwet staat dat je moet strijden voor de menselijke waardigheid. Nou, de waardigheid van de gevangenen wordt dagelijks geschonden. Wanneer ze zich na een bezoek moesten uitkleeden om zich door bewakers in hun achterste te laten kijken, dat is toch vernederend. Daar wordt toch de menselijke waardigheid geschonden?"

In hoeverre is de positie familie van een Raf-lid te zijn, uw leven gaan

beheersen. Is er nog gelegenheid om met andere dingen bezig te zijn?

De broer van Knut Folkerts: "Dit is een vraag die alleen in West-Europa kan worden gesteld. Ik kan me niet voorstellen dat iemand in de Derde Wereld zo'n vraag zou stellen. De strijd voor vrijheid is de inhoud van je leven. Daar kun je niet om vijf uur 's middags mee ophouden om eens een lekker spannend boek te gaan lezen." **De vrouw van Siegfried Haag:** "Het komt erop aan wat voor boek dat is. Alsof een Kriminalroman van bijvoorbeeld Dashiell Hammett niet tegelijk kan worden gelezen als een schets van de cultuur en de zeden van de Amerikaanse maatschappij. Dat is ook een stuk bevrijding. Niet meer je alleen maar laten boeien, maar ook erachter kijken. Detectiveromans als weerspiegeling van een maatschappij waarin mensen weinig tellen. De dingen krijgen een diepere betekenis. Op school nam ik met de klas het boek van Gerd Gaiser *Der Mensch, den ich erlegt hatte* door. Daarin wordt aan de kaak gesteld hoe in een man die staat aan de kant van de overheid, de jachtinstincten worden aangewakkerd en hoe hij iemand doodschiet. Net toen we dat aan het lezen waren, werd Willi Peter Stoll (een Raf-lid - VN) doodgeschoten. Dan zou het absurd zijn niet te onderkennen dat er een kloof gaapt tussen de waarden die wij op school geacht worden de leerlingen bij te brengen, en de maatschappelijke werkelijkheid."

De broer van Knut Folkerts: "Wij lezen en beschouwen de wereld kritischer dan vroeger. Niet alleen alles wat met politieke gevangenen te maken heeft, wordt nu bewuster geregistreerd, maar alles." **De moeder van Adelheid Schulz:** "Ik lees de krant nu intensiever dan vroeger."

De vrouw van Siegfried Haag: "Ook bij de kinderen zie je dat zij zich op hun eigen manier bewust worden van het begrip vrijheid. Mijn kinderen hebben voor zich zelf uitgerekend hoe oud ze zullen zijn als Siegfried uit de bak komt. Toen zei de een: "Dat is nogal lang. Waarschijnlijk moeten we hem er al eerder uithalen." Ik was eerst overrompeld door wat hij zei, maar het is de logische consequentie uit hun eigen ervaring van wat gevangenis eigenlijk is."

de vrienden- en kennissenkring?

Johannes Thimme: "Dat is een domme scheiding tussen politiek bewustzijn en eigen persoonlijkheid. Ik heb ontdekt dat verzet plegen ook leuk kan zijn. Je zit niet zo gefixeerd naar de politiek te staren als een konijn naar een slang." **De moeder van Adelheid Schulz:** "Het is zoals Johannes zegt: je kunt niet alleen nog maar zitten huilen. Alles is hetzelfde gebleven, alleen zit ik nu met de gedachte dat ze mijn dochter om zeep willen brengen. Het is duidelijk dat je dan steun zoekt bij je kennissenkring."

Demonstreren

Krijgen de Angehörigen steun van andere groeperingen?

Johannes Thimme: "De politieke partijen, SPD, Jungsozialisten, DKP (Deutsche Kommunistische Partei - VN) rekenen ons met geen tang aan. De DKP, die toch maar één procent of zo iets van de stemmen achter zich heeft, denkt een grote sprong te kunnen maken door nog opportunistischer te worden en met de SPD een verbond aan te gaan. Alle groepen die op een carrière binnen de staat zijn gefixeerd, willen met ons niets te maken hebben. Maar laatst hebben wel in Stuttgart duizend mensen gemeenstreemd voor het samenbrengen van de Raf-gevangenen in één complex. Dat waren dezelfde mensen die ook in Gorleben tegen kerncentrales demonstreerden. Die lui hebben begrepen dat er zowel in de gevangenis een oorlog woedt als daarbuiten in Gorleben. De staat voert oorlog tegen iedereen die verzet biedt."

De vrouw van Siegfried Haag: "Wat die demonstratie in Stuttgart betreft: jarenlang kwam bij dat soort manifestaties hooguit een man of dertig de straat op. Anderen durfden niet uit angst voor repressies. De mensen die nu wel durven demonstreren, zijn vaak aanzienlijk jonger dan wij. Ze putten hun overtuiging niet uit hun ervaringen in de studentenbeweging, maar uit hun eigen waarneming hoe de staat wordt gemilitariseerd. Je ziet het voor je ogen gebeuren. Je rijdt maar op de Autobahn en steeds haal je militaire konvoelen in die op de een of andere oefening zijn."

De ervaringen met het bezoeken van de gevangenen.

De broer van Knut Folkerts: "Bezoek van familieleden kunnen ze over het

algemeen niet verbieden. Maar ze proberen het de familie op alle mogelijke manieren tegen te maken. Als familieleden ben je vaak een hele dag met de trein onderweg. Bezoektijden worden zo verschoven dat je 's avonds niet meer terug naar huis kunt. Je wordt gefouilleerd. Alles is erop ingericht bij de Angehörigen een weerzin tegen het bezoek te kweken.

En dan de andere chicanes. Ik mag mijn vrouw Marion wel bezoeken, maar zonder lijfelijk contact. Ik mag haar een hand geven, maar haar niet omarmen of kussen. Het is bij zo'n bezoek dus net of er tussen haar en mij een imaginair glazen wand is.

Knut mag ik nu helemaal niet meer bezoeken. Ik heb een *Besuchsverbot* wegens "het in gevaar brengen van de veiligheid en de orde", zoals de reden officieel luidde. Maar volgens mij mag ik niet meer, omdat ik de enige bezoeker was met wie hij nog een politieke discussie kon voeren. Het is duidelijk dat Knut met mijn vader andere gesprekken voerde dan met mij. Het stoorde de autoriteiten dat Knut en ik zo kort voor zijn proces een politieke discussie hadden. We praatte over zijn proces: hoe doe je dit, hoe zeg je dat. Dat mocht dus niet. Dan zie je de hele opzet van het systeem: bij hun poging het isolement van Knut te perfectioneren, zodat hij tijdens zijn proces niet meer politiek inhoudelijk zou kunnen argumenteren, staan de Angehörigen, in dit geval ik, in de weg."

De vrouw van Siegfried Haag: "Op alle mogelijke manieren proberen ze ons dwars te zetten. Mijn zoonje mocht geen fles melk mee naar de gevangenis nemen. "Melk uit de vrijheid komt hier niet binnen", werd er bij gezegd. De gevangenen moet alles worden ontgenomen, zelfs de reuk en de smaak van vrijheid, of het kunnen kijken naar de melk van koeien die buiten vrij rondlopen. Maar de gedachte aan vrijheid mag ook niet van binnen naar buiten. Ze zijn eropuit de gevangenen te ontpolitiseren, hun politieke voeding af te snijden. Daarmee willen ze voorkomen dat de gedachte dat vrijheid een doel is om actie voor te voeren, niet doordringt tot de bevolking. Die mag niet op dat idee worden gebracht."

De broer van Knut Folkerts: "Grietscha Spittel (de zoon van het gevangene zittende Raf-lid Angelika Spittel - VN) mocht zijn moeder alleen maar achter een glazen wand zien. En er mag verder niemand met hem mee. De jongen is tien jaar oud en elke keer moet dat kereltje in zijn eentje, alleen begeleid door bewakers, van de poort naar de bezoekerslokalen lopen en terug. Het is uangeheuerlijk."

Hij vervolgt: "Elk gevangenisbezoek is een avontuur. Temeer omdat elk gesprek wordt afgebroken zodra de omstandigheden in de bak ter sprake komen. De vader van Gudrun Stürmer heeft laatst verteld dat zijn dochter tijdens het bezoek een hint gaf dat haar disciplinaire straf — een tijdlang geen boeken, radio of kranten — was opgelegd, omdat ze geweigerd had zich naakt voor mannelijke Bullen (klabakken-VN) uit te kleden. Meteen werd het gesprek afgebroken. En de vader van Gudrun Stürmer vertelde onder tranen hoe hij moest toezien hoe zijn dochter werd weggelept en geslagen."

Censuur

Alle gesprekken worden genoteerd. Alle brieven worden gecensureerd. Niet door de leiding van de bak, maar door het Bundeskriminalamt. Ook de notulen van de gesprekken gaan naar het BKA. Ik heb weleens puur toevallig zulke notulen van een gesprek tussen Knut en mij onder ogen gehad. Daar staat niet alleen wat er gezegd is, maar ook zaken als: wie bepalde de lijn van het gesprek; hoe reageerde de ander; spontaan of gereserveerd enzovoorts. Het was dus tegelijk een soort psychologisch rapport over de hele communicatie. Het BKA heeft ook die glazen scheidingswand ingevoerd."

De vrouw van Siegfried Haag: "Ik mag mijn man spreken zonder die wand. Maar ik moet wel voor elk bezoek schriftelijk van de rechter toestemming krijgen dat de kinderen tijdens het bezoek bij Siegfried op schoot mogen zitten. Als die toestemming niet uitdrukkelijk gegeven is, moeten de kinderen aan mijn kant van de tafel blijven zitten. Onder de tafel is een scheidingswand zodat je elkaar niet met je voeten kunt aanraken. En naast me zit een man van het BKA. Hij noteert nu alleen nog maar begin en eind van het gesprek. De rest wordt ergens op de band opgenomen. De techniek staat niet stil."

Voelt u zich niet geremd bij zo'n gesprek?

De broer van Knut Folkerts: "Je moet jezelf trainen om daar niet in te trappen. Dat is precies wat ze willen: dat je je zelf censureert. Je moet je erop concentreren die anderen uit je blikveld weg te denken."

De vrouw van Siegfried Haag: "Het lukt lang niet altijd. Vaak komt het erop neer dat je in abstracte zaken bespreekt die je liever gewoon zou willen bepraten. Niet alleen politiek, maar ook gewone, alledaagse dingen. Daar kun je dan alleen in abstracte formules over praten. De hele situatie is natuurlijk idioot. Het is belachelijk dat ik bij zo'n bezoek lichamelijk dichterbij de bewaker sta dan bij de enige die ik bezoek. En zo'n glazen scheidingswand, dat is net een soort aquarium. De ruit spleet, dus je moet steeds je gezicht zo houden dat je eigen gezicht samenvalt met degene die tegenover je zit, anders zit je steeds naar twee paar ogen te kijken."

Kracht

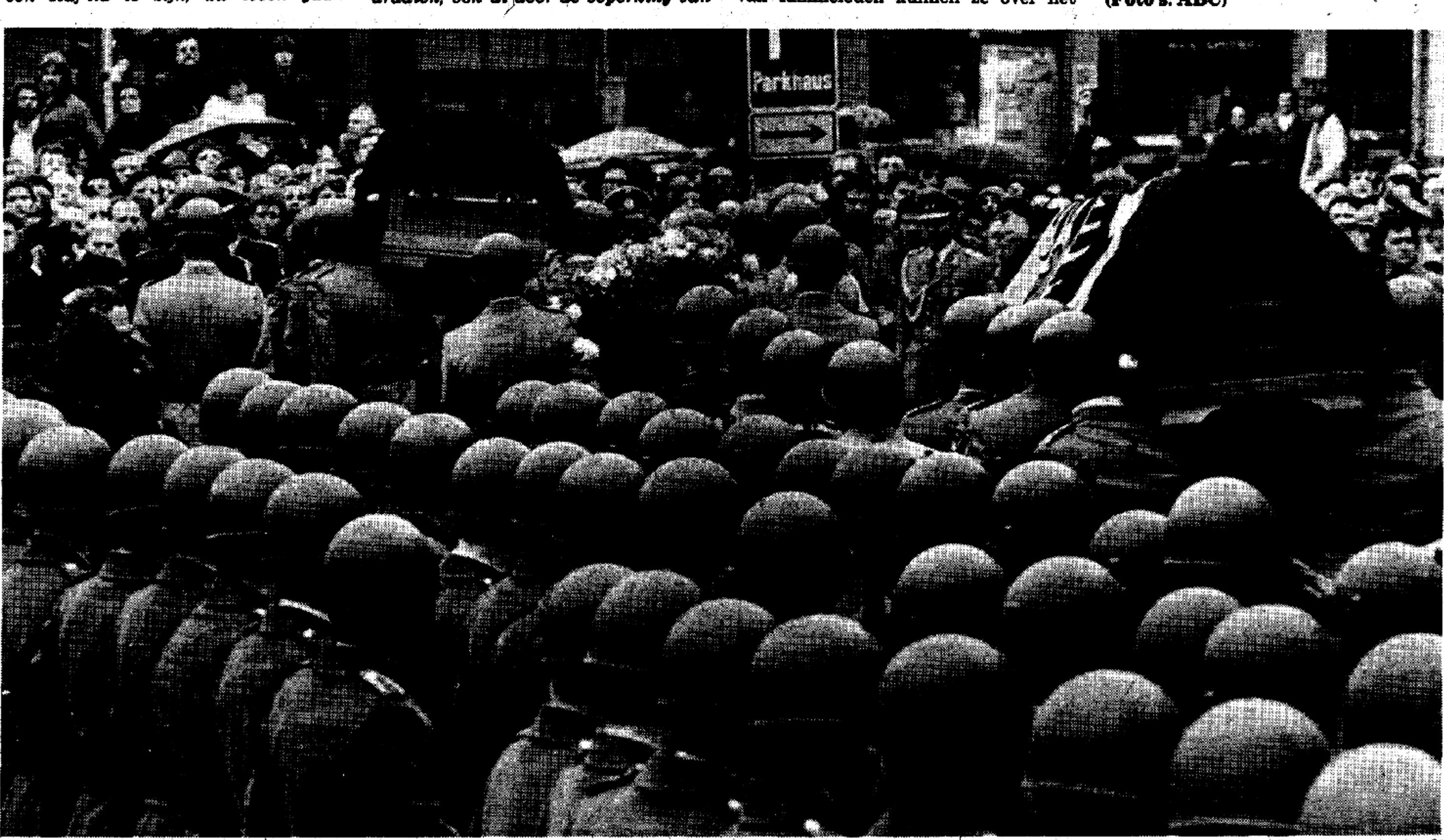
Dat soort dingen moet je oefenen, maar je leert het wel. Alleen wen je er nooit aan. Het is nog steeds verschrikkelijk om die tiggerkool daar bovenop de zevende verdieping van de gevangenis te zien waar Siegfried en Roland Mayer gelucht worden. Tegen de tijd dat ze gelucht werden, namen de kinderen hun fietsje en hun rolschaatsen mee om buiten, voor de gevangenis, hun vader te laten zien hoe goed ze al konden fietsen en rolschaatsen. Daar kon hij dan van boven af naar kijken. Mijn jongste zoon, die nog niet kan schrijven, had voor Roland Mayer een tekening gemaakt omdat Roland hem een boek had gestuurd. Maar die tekening mocht de gevangenis niet in omdat men had vastgesteld dat Roland Mayer geen familie is van Robert Haag. Mijn andere zoon schreef een brief aan Rolf Heisler. Die brief had driehonderd dagen nodig om aan te komen."

De broer van Knut Folkerts: "Tegenover de staatsterreur staat de kracht van de gevangenen. Dat is de andere kant van de medaille. En dat helpt ook de Angehörigen. Bij voorbeeld: als mijn vader bij Knut op bezoek gaat, gaat hij down de gevangenis in en komt er met opgeheven hoofd weer uit. Dat vind ik fascinerend."

De vrouw van Siegfried Haag: "Wanneer ik de gevangenis binnenkom, ben ik altijd in een slecht humeur en denk ik: hoe moet het nu verder? Maar als ik weer buiten sta, heb ik het gevoel dat er een soort sterkte aan mij is doorgegeven. Kennelijk is de persoonlijkheid en politieke identiteit van de gevangenen zo helder, zo vast en duidelijk dat ze daaruit de kracht putten verder te gaan. Als je bij voorbeeld Hanna Krabbe zag, die na jaren isolement in haar proces optrad... Jarenlang heeft ze niemand gezien met wie ze een bepaalde vertrouwensrelatie kon ontwikkelen. En toch zit ze daar alsof je haar nog zo juist hebt gesproken en na afloop met haar in de stad koffie kunt gaan drinken. Ze doen alles om de gevangenen hun politieke identiteit en geestelijke kracht te ontnemen. En als je dan ziet dat dat zelfs na acht jaar gevangenis niet gelukt is, dan weet je dat het er alleen maar mee kan eindigen dat de gevangenen op een dag dood worden gevonden."

De broer van Knut Folkerts: "Zoals Siegfried en Knut worden bedreigd met liquidatie in de bak, zo wordt Adelheid Schulz, die nog steeds op vrije voeten is, bedreigd door de *Killerfahndung* van het Bundeskriminalamt. Het is onze taak daar als groep Angehörigen te proberen een soort bescherming tegen te organiseren. We zijn zwak, maar we kunnen het zwijgen doorbreken."

De moeder van Adelheid Schulz: "Ik heb van mijn leven niet gedacht dat ik ooit nog eens in zo'n situatie terecht zou komen. Nooit heb ik iets met de politie te maken gehad. Ik ben geen automobilist, dus ik heb niet eens een parkeerbon gehad. In 1943 of 1944 brak er eens in de stal van onze boerderij mond- en klauwzeer uit. Toen lette de politie erop dat wij niet het huis uitgingen want dan hadden we de besmetting kunnen overbrengen. Dat is de enige keer dat ik ooit iets met de politie te maken heb gehad, tot Adelheid verdween."

De begrafenis van Siegfried Buback (Foto: ABC)